

Myroslav Marynovych, Ucraina

Grupul Helsinki ucrainean ca test pentru totalitarismul sovietic

Apariția mișcării Helsinki în Uniunea Sovietică

În ajunul acordurilor de la Helsinki, societatea ucraineană - la fel ca societatea din alte republici ale URSS de atunci - trecea printr-o criză ideologică. Speranța că sistemul totalitar existent ar fi putut fi transformat într-un „comunism cu față umană” dispăruse. În Ucraina, așa-numitul „dezgheț Hrușciiov” s-a încheiat cu două valuri de arestări în 1965 și 1972, ale căror victime au fost reprezentanți ai intelectualității creative iubitoare de libertate. Prin urmare, nu era încă clar ce forme vor lua viitoarele activități de protest.

Și în acel moment a avut loc Conferința OSCE de la Helsinki din 1975, deschizând în mod neașteptat o nouă nișă pentru lupta pentru libertate. La semnarea Actului final al Acordurilor de la Helsinki, Leonid Brejnev era calm: Uniunea Sovietică era interesată în primul rând de primele două „coșuri” ale Actului final, și anume consolidarea frontierelor postbelice și cooperarea economică. Regimul Brejnev nu avea nicio intenție de a acorda atenție celui de-al treilea „coș”, i.e. respectarea drepturilor omului. Era convins că arestările menționate mai sus „curățaseră” societatea de orice elemente de protest.

Din fericire însă Leonid Brejnev calculase greșit. Semnătura sa pe documentul de la Helsinki, care garanta respectarea drepturilor omului, a provocat un test al măsurii în care regimul sovietic își respecta angajamentele. Astfel, în decurs de un an, au apărut cinci grupuri Helsinki în fosta Uniune Sovietică: Grupul Helsinki de la Moscova (mai 1976), Grupul Helsinki ucrainean (noiembrie 1976), lituanian (noiembrie 1976), georgian (ianuarie 1977) și armean (aprilie 1977).

Ideea creării Grupului Helsinki ucrainean a apărut în timpul unei conversații la Moscova între scriitorul și disidentul ucrainean Mykola Rudenko și generalul Petro Grigorenko. După întoarcerea în Ucraina, Mykola Rudenko a călătorit în diferite orașe și i-a invitat pe cei care, în opinia sa, erau pregătiți psihologic și ideologic să se alăture Grupului.

În cele din urmă, la 9 noiembrie 1976, Mykola Rudenko a anunțat diplomaților și jurnaliștilor occidentali crearea Grupului Helsinki ucrainean în apartamentul lui Alik Ginzburg din Moscova. Zece persoane sunt considerate a fi membrii fondatori ai Grupului Helsinki ucrainean. Sunt onorat să fiu printre ei.

Nu este surprinzător faptul că, dintre primii zece membri fondatori ai Grupului, șase își ispășiseră deja pedepsele anterioare cu închisoarea în timpul perioadei staliniste sau perioadei Hrușciiov, iar doi fuseseră persecutați sub forma psihiatriei politice. Mykola Matusevych și cu mine am fost singurii doi dintre primii zece membri ai Grupului Helsinki

ucrainean care nu fuseseră persecutați sever de regimul sovietic înainte de a se alătura Grupului. Eram, de asemenea, cei mai tineri.

Când ne-am alăturat Grupului, amândoi am simțit primele șoapte ale noii noastre soarte. Pe de o parte, nu ne făceam iluzii. Amândoi înțelegeam că vom ajunge inevitabil să fim arestați. Pe de altă parte, înțelegeam de asemenea că dacă am refuza să ne alăturăm acestui grup acum, nu ne vom putea ierta niciodată. Așadar, am decis să acceptăm invitația.

Activitățile grupului

Primul document oficial al Grupului Helsinki ucrainean a fost Declarația sa, redactată de Mykola Rudenko și semnată de toți membrii săi, care și-au dat numele și adresele. Obiectivul principal al Grupului Helsinki ucrainean a fost acela de a monitoriza punerea în aplicare a Acordurilor de la Helsinki pe teritoriul Ucrainei. Drepturile civice și culturale împreună cu libertatea religioasă au fost printre cele mai importante subiecte. Nicăieri în Declarație nu am vorbit despre sistemul politic din Uniunea Sovietică și nici nu am sugerat necesitatea răsturnării regimului sovietic. Cu toate acestea, fără a afirma în mod explicit acest lucru, am arătat clar că în țară domnea un sistem totalitar, care trebuia schimbat.

Am emis rapoarte (memorandumuri) privind încălcarea Acordurilor de la Helsinki în Ucraina și le-am distribuit statelor membre care s-au remarcat prin eforturile lor active de a apăra drepturile omului, cum ar fi: SUA, Canada, Marea Britanie și Germania de Vest. Diplomații și jurnaliștii străini din Moscova au fost intermediarii noștri. Datorită Radio Liberty, Voice of America, BBC și Deutsche Welle, informațiile privind crearea Grupului Helsinki ucrainean precum și documentele pe care le elaboram s-au răspândit rapid. Am reușit să emit 11 memorandumuri până la momentul arestării mele.

Relațiile cu alte grupuri Helsinki

La început, oamenii din Occident au considerat că grupul nostru era o filială ucraineană a Grupului Helsinki din Moscova. Mykola Rudenko, șeful Grupului nostru, a negat acest lucru: „Relațiile noastre sunt construite pe prietenie și cooperare, nu pe subordonare”.

Deși am fost complet independenți în ceea ce privește conținutul documentelor noastre, nu am fost independenți în ceea ce privește capacitatea noastră de a le transmite Occidentului. În această privință, asistența Grupului Helsinki de la Moscova s-a dovedit a fi neprețuită. Chiar dacă poate au considerat preocuparea Grupului Helsinki ucrainean pentru probleme naționale oarecum excesivă ori s-au temut că aceasta ar putea afecta esența principiilor democratice, nu au încercat niciodată să împiedice eforturile noastre de a contacta reprezentanți internaționali.

Prin urmare, trebuie spus fără echivoc că, fără ajutorul lor, Grupurile Helsinki „naționale” pur și simplu nu ar fi putut funcționa. Cu toate acestea, chiar și atunci a existat o diferență notabilă între pozițiile grupului de la Moscova și cele ale altor grupuri naționale. Pe scurt, disidenții ruși au recunoscut un singur defect în sistemul sovietic, și anume natura sa totalitară. În schimb, ei au fost insensibili la natura sa imperială, considerând că regimul ar trebui doar democratizat.

Astăzi, pare destul de ciudat că nu a existat practic niciun contact între cele patru grupuri „naționale” Helsinki - cel puțin, eu nu am auzit de niciunul. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că toate materialele acestor patru grupuri puteau fi transmise în Occident de către membrii lor doar prin Moscova. Prin urmare, cele mai puternice contacte le aveau cu Grupul Helsinki din Moscova.

Persecuțiile

Însă foarte curând a devenit clar că grupurile nesubterane erau chiar mai periculoase pentru regimul sovietic decât cele subterane. După trei luni de ezitare, KGB a decis să-i pedepsească pe primii patru membri ai Grupurilor Helsinki din Moscova și Ucraina pentru „răspândirea propagandei antisovietice cu scopul de a submina statul sovietic și ordinea socială” - vinovăție considerată, conform Codului Penal al URSS, drept „cea mai periculoasă crimă de stat”. În următorii ani, autoritățile au arestat opt membri ai Grupului Helsinki ucrainean, printre care și pe mine, și i-au expulzat din țară pe ceilalți doi.

La sfârșitul lunii august 1977, interogatoriile au încetat brusc. Când anchetatorul meu a anunțat acest lucru, el chiar a dat de înțeles: „Poate că nu vă vor judeca deloc”. Deoarece citisem presa, am înțeles unde voia să ajungă. Conferința OSCE de la Belgrad urma să înceapă, iar delegația americană cerea eliberarea tuturor membrilor Grupului Helsinki încarcerați. Așadar Moscova era pregătită să ne elibereze, deoarece bănuia că în timpul negocierilor va trebui să renunțe la ceva. Dar se pare că delegația americană a fost singura care a cerut eliberarea noastră, în timp ce Europa a ales să își urmeze infamul „Realpolitik”. Așa că interogatoriile mele au fost reluate, iar procesul a ajuns rapid la final: „crima” mea a fost stabilită.

Acest incident m-a învățat o dată pentru totdeauna că nu poți avea încredere niciodată în laudele de sine ale tiranilor, care declarau că nu vor reacționa la nicio presiune internațională. Tiranii chiar se sperie, poate chiar mai profund - ei se sperie cel mai mult.

Procesele noastre au fost închise publicului - sau, mai exact, deschise exclusiv pentru publicul ales de KGB. Niciunul dintre membrii Grupului ucrainean nu s-a căit în timpul procesului și, prin urmare, toți au fost condamnați la pedepse maxime. Șapte membri ai Grupului și-au ispășit pedepsele în lagărele de muncă cu regim strict sau special din regiunea Perm, Federația Rusă. Oksana Meshko, care avea aproape 76 de ani la momentul celei de-a doua arestări, și-a ispășit pedeapsa în exil, în condiții extraordinar de dificile, în Estul îndepărtat al Rusiei.

Persecuțiile nu i-au însălmântat pe „împotriviții” din Ucraina - dimpotrivă, ele au mobilizat o parte protestatară a societății ucrainene. Ca urmare, în anii '80, în Grupul ucrainean au intrat încă două valuri de membri care au fost inevitabil persecutați. S-a sugerat că au existat 41 de membri ai Grupului Helsinki ucrainean în total.

Grupul nostru nu și-a anunțat niciodată dizolvarea și și-a continuat activitățile fie în închisoare, fie în străinătate. În întreaga sa perioadă de existență, a avut loc o singură renunțare (Oles Berdnyk) și o singură sinucidere (Mykhaylo Melnyk). La 7 iulie 1988 (adică în perioada perestroyka a lui Gorbaciov), unii membri ai Grupului Helsinki ucrainean au declarat înființarea Uniunii Helsinki ucrainene cu obiective politice clare.

Aceasta din urmă a fost, de fapt, un prototip de partid politic.

Concluzii

Nu putem decât să ne mirăm că Grupul Helsinki ucrainean a putut exista, date fiind condițiile îngrozitoare din acea perioadă. Lyudmila Alexeyeva, membră a Grupului Helsinki de la Moscova și o apărătoare convinsă a statului de drept, subliniază mereu că ea și colegii săi îi considerau pe membrii Grupului Helsinki ucrainean drept kamikaze care se îndreptau către un sacrificiu inevitabil.

Astăzi, este dificil să ne imaginăm condițiile dure în care a lucrat Grupul nostru. Fiecare mângălitură lăsată pe masă era analizată de KGB sau confiscată în timpul perchezițiilor. Orice persoană menționată în acele notițe risca automat să fie interogată de KGB. Chiar și vizitarea casei cuiva sau întâlnirea cu o persoană pe stradă o plasau pe aceasta automat pe lista de suspecți a KGB. Prin urmare, eram responsabili nu numai pentru viața noastră, ci și pentru viața altora.

Astfel, semnificația și valoarea istorică a documentelor noastre nu constau atât în perfecțiunea lor intelectuală, cât în efectul pe care l-au avut, și anume faptul că au fost exprimate în acel moment istoric particular. Situația din Uniunea Sovietică avea nevoie de oameni care să servească drept un test pentru a ilustra natura totalitară a regimului sovietic. Declarațiile diferitelor grupuri Helsinki au tăiat tăcerea și au avut astfel un efect exploziv.

De asemenea, este important să evaluăm mișcarea Helsinki din perspectiva de astăzi - desigur, din perspectiva mea ucraineană. Fără a diminua importanța primelor două „coșuri” ale Actului final, trebuie recunoscut faptul că al treilea „coș”, cu angajamentele sale privind drepturile omului, a fost cel mai transformator. Prin intermediul acestuia, civilizația europeană a vorbit popoarelor din spatele „cortinei de fier” sovietice cu un puternic apel etic care a inspirat inimile oamenilor. Pe baza acestor valori, au apărut noi structuri internaționale și au fost elaborate proceduri adecvate, care au servit drept un sprijin important pentru noul sistem de securitate internațională.

Dar, cincizeci de ani mai târziu, lumea este diferită și actorii sunt diferiți, și totuși provocarea este aceeași. Toți din această sală sau din afara ei, de pe străzile din Helsinki, știu de acțiunile extraordinare ale Rusiei din ultimii trei ani și le-aș susține pe acestea dacă aș păstra tăcerea în această adunare augustă. Acordurile de la Helsinki ne-au dat tuturor o voce și o obligație de a afirma ceea ce este evident, și anume activitățile absolut distructive ale Federației Ruse, un stat parte la Acordurile de la Helsinki.

S-a dovedit că OSCE pur și simplu nu a fost pregătită pentru situația în care succesorul URSS, Federația Rusă, a început să distrugă metodic sistemul internațional de securitate menționat mai sus. Procedurile OSCE nu au prevăzut sancțiuni împotriva statelor care încalcă principiile fundamentale ale acestei organizații. Prin lansarea unui război pe scară largă împotriva Ucrainei, Rusia a încălcat toate acordurile de securitate posibile încheiate cu Ucraina și și-a declarat deschis obiectivul final - desființarea statalității ucrainene și distrugerea identității ucrainene. Kremlinul a anunțat public umanității o altă „soluție finală la problema națională” - numai că de data aceasta nu este evreiască, ci ucraineană.

Și în acest moment istoric decisiv, OSCE nu a reușit să organizeze un protest puternic împotriva prăbușirii radicale a ordinii internaționale. S-a dovedit că OSCE - ca și Consiliul de Securitate al ONU, Crucea Roșie și alte structuri de securitate care au apărut după cel de-al Doilea Război Mondial - este practic paralizată de propriile proceduri. Aceste proceduri nu mai reflectă fundamentele sale etice. La fel cum agresiunea Germaniei naziste a îngropat Liga Națiunilor, profitând de inerția și neputința acesteia, tot astfel agresiunea Rusiei a subminat reputația Consiliului de Securitate al ONU și a OSCE.

Îmi dau seama cât de drastică poate fi concluzia mea pentru mulți dintre cei prezenți. Dar am dreptul moral de a spune acest lucru, deoarece acum 50 de ani puternicul apel etic al Acordurilor de la Helsinki m-a încurajat pe mine și pe colegii mei să-i răspundem, plătind pentru aceasta cu lungile noastre pedepse în închisori. Valorile Acordurilor de la Helsinki au devenit parte din viața mea și nu am regretat niciodată acest lucru. Le prețuiesc și astăzi.

Nu există nicio îndoială că o astfel de organizație trebuie să existe. Dar eficiența acesteia va depinde de capacitatea sa de a răspunde rapid la acțiunile ilegale ale oricărui agresor. Rapiditatea răspunsului va depinde de un cadru juridic și de proceduri decizionale organizate diferit. Acest eveniment al nostru celebrează nu doar disidenții care au vorbit mai târziu, ci și pe acei diplomați și experți politici creativi care, acum 50 de ani, au creat un mijloc eficient de a spune adevărul în circumstanțe dificile. Prin urmare, îi îndemn pe toți cei prezenți să facă tot posibilul pentru a se asigura că OSCE vorbește încă o dată limbajul valorilor și, în special, ia apărarea victimelor agresiunii.

Helsinki, 12 iunie 2025